

ZBIGNIEW ROMANOW

EWOLUCJA ZASADY GOSPODARCZOŚCI A. SMITHA W ROZWOJU MYŚLI EKONOMICZNEJ

Adam Smith jest powszechnie dziś uważany za twórcę systemu naukowego ekonomii, głównie dzięki swemu epokowemu dziełu *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* wydanym w 1776 r. Rozważania ekonomiczne zawarte w tym dziele ujmują całokształt społecznych procesów reprodukcji i mają zasadniczo charakter nomotetyczny — analizują zdarzenia gospodarcze i związki między zjawiskami w sposób logiczny z zastosowaniem abstrakcji. Metoda badań A. Smitha nie jest w pełni konsekwentna, a sposób jego rozumowania jest zarówno teoretyczny, jak i opisowo-praktyczny i historyczny. Znajduje to m.in. wyraz w jego definicji istoty ekonomii, która ma wskazywać na sposób powiększania bogactwa przez egoizm jednostki, maksymalizując dobrobyt społeczeństwa. Niekonsekwencje A. Smitha wynikały jednak, jak się wydaje, stąd, że właśnie jemu przypadła rola systematyzowania zjawisk ekonomicznych, z czym wiązała się konieczność nie tylko wyjaśniania wzajemnych związków i zależności, ale też i opisu tych zjawisk.

Wielość problemów prezentowanych przez A. Smitha w systemie teoretycznym „Bogactwo narodów” rozwijającego się społeczeństwa burżuazyjnego oraz niekonsekwencje jego systemu powodują niewątpliwie pewne trudności ich prezentacji i oceny wpływu na dalszy rozwój myśli ekonomicznej. Jednak ukazanie się pierwszego naukowego systemu burżuazyjnej ekonomii politycznej stało się źródłem zarówno krytyki i wulgaryzacji w następnych etapach rozwoju kapitalizmu i myśli ekonomicznej, jak i źródłem natchnienia i twórczego rozwoju ekonomii jako nauki dla wielu pokoleń ekonomistów. Szczególnie wielkie znaczenie w rozwoju myśli ekonomicznej miała sformułowana przez A. Smitha teoria wartości oparta na pracy. Wykazała ona, że źródłem bogactwa narodu nie jest sfera cyrkulacji, lecz praca wydatkowana w procesie produkcji. K. Marks wykorzystując dorobek A. Smitha przy opracowywaniu teorii wartości i wartości dodatkowej podkreśla, że „po tym, jak szczególne formy realnej pracy — rolnictwo, manufakturę, żeglugę, handel itd. proklamowano kolejno jako prawdziwe źródło bogactwa, A. Smith proklamował

pracę w ogóle, a mianowicie w jej społecznym całokształcie jako podział pracy — jedynym źródłem materialnego bogactwa, czyli wartości użytkowych" ¹. Również F. Engels stwierdza, że A. Smith wyparł ostatecznie pogląd pokutujący zwłaszcza wśród merkantylistów, że wartość dodatkowa pochodzi z dodatku do wartości produktu ².

Doceniając i eksponując teorię wartości opartą na pracy, przez pryzmat której A. Smith analizował kategorie i teorie ekonomiczne pragnąc wyjaśnić mechanizm funkcjonowania współczesnej mu gospodarki kapitalistycznej, nie sposób pominąć jego koncepcji *homo oeconomicus*, pod którą kryje się zasada gospodarczości.

Będąc pod wpływem filozofii użyteczności D. Hume'a, wybitnego przedstawiciela ekonomii preklasycznej, A. Smith przenosi ją i wykorzystuje na płaszczyźnie rozważań ekonomicznych. Interes osobisty stanowi według A. Smitha podstawową pobudkę działalności gospodarczej człowieka z natury swej leniwego i chciwego. Cechują go dwie podstawowe skłonności: instynkt wymiany i skłonność do specjalizacji pracy. Te naturalne skłonności człowieka wynikają z własnego interesu, z dążenia do zwiększania rozmiarów dóbr i zmniejszania uciążliwości pracy. Realizowanie interesu osobistego przez dążenie do osiągnięcia celu za pomocą minimum środków stanowi treść zasady gospodarczości, którą Smith niefortunnie połączył z motywami działania egoizmu człowieka i jego sztucznej psychologii. Jednostka gospodarcza postępując zgodnie z interesem osobistym osiąga maksimum korzyści, a ponieważ społeczeństwo jest sumą jednostek, maksymalizuje korzyść społeczną. Tak więc jednostka realizując interes osobisty, realizuje jednocześnie maksimum korzyści dla społeczeństwa. A. Smith sądził przy tym, że istniejące konflikty społeczne mogą być usunięte przez świadome ich społeczeństwo. Realizacja interesu osobistego przez *homo oeconomicus* możliwa jest, zdaniem A. Smitha, w warunkach liberalizmu gospodarczego, zapewniającego prywatną inicjatywę i przedsiębiorczość, co sprzyja najlepszemu zaspokajaniu potrzeb całego społeczeństwa. Występuje więc u Smitha niefortunne powiązanie zasady indywidualizmu poznawczego — interesu osobistego z zasadą wolności gospodarczej.

Koncepcja interesu osobistego A. Smitha, pod którą kryje się zasada gospodarczości została następnie zwulgaryzowana przez epigonów szkoły klasycznej, którzy głosili zasadę harmonii interesów wytwarzającej się samoczynnie. Ekonomia wulgarna badając zjawiska ekonomiczne w oderwaniu od stosunków produkcji traktuje je jako specyficzną formę stosunków wymiennych — jako wymianę usług pomiędzy czynnikami produkcji uczestniczącymi w działalności gospodarczej. Analizując w sposób

¹ Por. K. Marks, *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, Warszawa 1953, s. 48-49.

² Por. F. Engels, *Przedmowa do II t. Kapitału*, Warszawa 1951, s. 8 - 9.

apologetyczny makroekonomiczne właściwości gospodarki kapitalistycznej, przedstawiciele ekonomii wulgarnej traktują wolną konkurencję i jej automatyzm rynkowy jako mechanizm zapewniający pełne zatrudnienie i wykorzystanie czynników wytwórczych oraz sprawiedliwy podział dochodu narodowego. Abstrahując od rzeczywistego kształtowania się stosunków społecznych współczesnego im kapitalizmu i jego sprzeczności, ekonomia wulgarna tylko powierzchownie przedstawia stosunki rynkowe. Nie interesuje się natomiast optymalizacją podziału dóbr i bogactwa oraz dostosowaniem produkcji do potrzeb społecznych. Nie wyjaśnia też związków funkcyjnych zachodzących między poszczególnymi wielkościami ekonomicznymi kształtującymi się w procesie produkcji i wymiany. Toteż przestaje odpowiadać potrzebom rozwijającej się dynamicznie gospodarki kapitalistycznej 2 połowy XIX w. Ekonomia wulgarna stanowi jednak pomost do następnego kierunku ekonomii burżuazyjnej — subiektywno-marginalistycznego, negującego znaczenie stosunków produkcji dla potrzeb badania procesów gospodarczych, a koncentrującego się na problemach optymalnych dostosowań jednostek do układu zewnętrznych warunków gospodarowania. Kierunek subiektywno-marginalistyczny zastępuje badanie obiektywnych praw ekonomicznych formułowaniem prakseologicznych zasad postępowania ekonomii politycznej. Indywidualistyczna analiza działalności gospodarczej poszczególnych jednostek prowadzona jest w ekonomii subiektywnej z zastosowaniem rachunku marginalnego — podstawowego narzędzia metodologicznego tego kierunku. Ekonomia subiektywno-marginalistyczna uniwersalizuje zasadę gospodarczości, podnosząc ją do rangi powszechnych motywów postępowania *homo oeconomicus* i zasadniczego problemu ekonomii. Indywidualizm poznawczy jako metoda badań kierunku subiektywno-marginalistycznego różni się zasadniczo od indywidualizmu poznawczego ekonomii klasycznej. Klasycy ekonomii politycznej zakładali egoizm jednostki, traktowali społeczeństwo jako sumę jednostek, ale na uwadze mieli obiektywne bogactwo narodu. Umiejscawiali je bowiem w konkretnych warunkach społeczno-gospodarczych. Przyjęcie a priori przez kierunek marginalistyczny subiektywnej zasady gospodarczości, według której jednostka gospodarcza kieruje się w swym postępowaniu rachunkiem przyjemności i przykrości maksymalizując efekty i minimalizując nakłady, wiąże się z tzw. hedonistyczną interpretacją psychologii użytecznej, traktującej użyteczność jako przyjemność (W. Jevons), dobrobyt (K. Menger, E. Böhm-Bawerk), zadowolenie (A. Marshall), a pracę jako przykrość (użyteczność ujemną)³. W związku z tym początkowe zastosowanie rachunku marginalnego, odnoszące się do motywów postępowania konsumenta przeniesiono i wykorzystano do analizy funkcyjnych zależności w produkcji i na rynku z punktu widzenia zasady go-

³ Por. O. Lange, *Ekonomia polityczna*, t. I, *Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1959, s. 204 - 206.

spodarczości i przy założeniu doskonałej konkurencji. Zastosowania te raziły jednak charakterem zbyt statycznym i ujęciami słabo odzwierciedlającymi rzeczywistość. Niektóre jednak koncepcje kierunku subiektywno-marginalnego (m.in. koncepcja produktywności krańcowej czynników wytwórczych) mają pewne walory poznawcze jako koncepcja rachunku ekonomicznego, a nie teoria podziału. Jeśli bowiem odrzucić nieprawdziwe założenie, że dochody — ceny czynników produkcji są równe ich krańcowej produktywności i przyjąć założenie, że kształtują się one na rynku, to z tej teorii płynie racjonalny wniosek, że przedsiębiorstwo powinno tak zatrudnić czynniki wytwórcze, by wyrównać ich krańcową produktywność z ceną pochodzącą z zewnątrz⁴.

Koncepcja racjonalnego gospodarowania i rachunku ekonomicznego podjęta została następnie w literaturze ekonomicznej w latach 30-tych naszego stulecia kiedy to L. von Mises, kontynuator szkoły wiedeńskiej, wykorzystując zarzuty przeciw uspołecznieniu środków produkcji (sformułowane jeszcze przez D. Hume'a i spopularyzowane przez J. Benthama, a nazwaną przez P. Sweezy wersją marnotrawstwa i braku wydajności) opracował tzw. argumentację negującą możliwość racjonalnego gospodarowania w socjalizmie. Na ogół koncepcja L. von Misesa znalazła wielu zwolenników wśród ekonomistów burżuazyjnych. Niektórzy jednak ekonomiści jak F. Hayek i L. Robbins podkreślali teoretyczną możliwość racjonalnego gospodarowania w socjalizmie według opracowanego modelu E. Barone, negowali wszakże możliwość jego praktycznej realizacji.

Wśród ekonomistów zwolenników socjalizmu, którzy w okresie międzywojennym zajęli się problematyką racjonalnego gospodarowania w socjalizmie oraz konstruowali mechanizm mający zapewnić optymalność decyzji, najistotniejszy wkład miał O. Lange, który uwzględnił również koncepcję znanego ekonomisty A. Lerner'a. Ramowa koncepcja mechanizmu funkcjonowania gospodarki socjalistycznej sformułowana w latach 30-tych przez O. Langego przyjęła kompromisowe rozwiązanie odnośnie do alokacji zasobów i ich ekonomicznego wykorzystania. Okazała się też, w przeciwieństwie do centralistycznej wersji M. Dobba (*Teoria ekonomii a socjalizm*) z lat trzydziestych, koncepcją najtrafniej odzwierciedlającą warunki stosowania zasady gospodarczości i racjonalnego gospodarowania w socjalizmie. Wydaje się jednak, że aparatura neoklasyczna i związane z nią aprioryczne założenia analityczne utrudniały O. Langemu prawidłową ekspozycję jakościowej odmienności warunków i kryteriów gospodarowania w socjalizmie w porównaniu z kapitalizmem⁵.

Teoria ekonomii socjalizmu oraz praktyka budownictwa socjalistycznego podważyły zarzuty ekonomii burżuazyjnej, jeśli chodzi o niemożność

⁴ Por. J. Górski, *Zarys historii ekonomii politycznej*, Warszawa 1967, s. 255 - 256.

⁵ Por. Z. Romanow, *„Ekonomia dobrobytu” a ekonomia socjalizmu*, Poznań 1974, s. 56 - 60.

racjonalnego gospodarowania w socjalizmie, a zwulgaryzowana koncepcja interesu osobistego i zasada gospodarczości A. Smitha znajduje dziś krytyków również wśród ekonomistów zachodnich⁶.

EVOLUTION OF SMITH'S ECONOMICS PRINCIPLE IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC THOUGHT

S u m m a r y

Realization of personal business by aiming at goal reaching with minimum means is the contents of Smiths' economics principle. An economic unit acting according to private business reaches the benefit maximum, and because a society is the sum of units, it maximizes the social benefits. Realization of personal business by „homo oeconomicus" is possible — according to A. Smith .— under conditions of laissez-faire policy, ensuring initiative and enterprise, what is conducive to the best satisfaction of society needs.

The subjective-marginalistic economy, developing vulgarized concepts of the classical school successors, modernizes the economics principle raising it to the standing of universal acting motives of „homo oeconomicus" and to the dignity of crucial economy problem. The initial application of the marginal calculus, connected with motives of consumer's acting, was changed and used in analysis of interdependences functioning in industry and on the market from the viewpoint of the economics principle, with assumption on perfect competition.

In the thirties L. von Mises formulated, so called, argumentation neglecting possibility of rational economy in the socialism. O. Lange, constructing a mechanism ensuring decision optimum, expressed himself against that concept. The theory of socialist economy and the practice of socialism construction have snaked the objections of the capitalist economy connected with impossibility of rational economy in the socialism, and the vulgarized concept of personal business as well as the Smith's economics principle meet criticism also among Western economists today.

⁶ Por. J. Robinson, *Herezje ekonomiczne*, Warszawa 1973.